

*О.В. ШУБРАВСЬКА, доктор економічних наук, професор
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Перспективи міждержавної співпраці в агропродовольчій сфері

Постановка проблеми. Усі держави сучасного світу тією чи іншою мірою співпрацюють між собою в різних сферах людської життєдіяльності. Специфіка аграрного сектору, а саме природно-кліматичні відмінності, які визначають національну продовольчу спеціалізацію, диктує необхідність налагодження міждержавної торговельно-економічної взаємодії у процесі виробництва і продажу сільськогосподарської та продовольчої продукції. Основними видами такої взаємодії є торгівля агропродовольством і матеріально-технічними ресурсами його виробництва, взаємне інвестування у зазначені сфери, науково-технічні зв'язки й т. ін. Найвищою формою міждержавної співпраці прийнято вважати інтеграцію, хоча остання й може передбачати часткову втрату державного суверенітету [12].

Однією з основних характеристик сучасного етапу світового економічного розвитку є посилення інтеграційних процесів. Україна,

що справедливо позиціонується як потужний виробник та експортер агропродовольчої продукції, який до того ж має вагомий потенціал розвитку сільськогосподарського виробництва, в умовах зростання глобальної потреби в аграрній продукції становить безперечний інтерес і для країн-імпортерів продовольства, й для держав-конкурентів у сфері світового агропродовольчого постачання. У цьому зв'язку важливо адекватно оцінити ризики та ймовірні наслідки посилення світових інтеграційних процесів для розвитку аграрного сектору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням співпраці держав, їх економічної інтеграції, у т.ч. й в агропродовольчій сфері, приділяють дедалі більше уваги вітчизняні та зарубіжні вчені, передусім В.М. Геєць [1], С.Ю. Глазьев [4], Т.О. Осташко [9] й ін. Водночас недостатньо обґрунтованою є економічна доцільність подальшого поглиблення міждержавних інтеграційних процесів в аграрному секторі, зокрема, можливість одержання галуззю у результаті цього додаткових переваг.

Мета статті – порівняння гіпотетичних ризиків і позитивних результатів для агропродовольчого комплексу України від входження країни до міждержавних об'єднань, а також визначення перспектив та ймовірних напрямів розвитку взаємовигідної співпраці у даній сфері.

Виклад основних результатів дослідження. Вітчизняний агропродовольчий комплекс із кожним роком нарощує свою присутність на світовому ринку. Цьому сприяє як динамічний розвиток сільськогосподарського виробництва країни, темпи зростання якого останніми роками є одними з

найвищих у національній економіці (понад 17% у 2011-2012 рр. порівняно з 2010 р. [2]), так і стабільне збільшення глобального продовольчого попиту та підвищення відповідних світових цін¹.

У таких умовах загальними загрозами з боку глобального простору для розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва і забезпечення національної, у т.ч. й продовольчої, безпеки є: фактичне «спонукання» до нарощування виробництва певної продукції (передусім, зернових та окремих технічних культур) для сприяння розв'язанню глобальної продовольчої проблеми, а також насичення сировинними ресурсами (насамперед, ріпаком і фуражним зерном) ринків ряду розвинутих країн; можливе скуповування (явне чи приховане) нерезидентами земель сільськогосподарського призначення; проникнення на внутрішній продовольчий ринок неякісної/неперевіреної продукції в умовах відсутності в Україні адекватних розвинутих державам систем забезпечення безпечності продукції.

Негативні наслідки цього для України проявляються в деформації структури агровиробництва й внутрішнього продовольчого ринку, погіршенні його регульованості, стагнації ряду переробних виробництв, виснаженні природних ресурсів, нарощуванні соціальних проблем у сільській місцевості, зниженні рівня продовольчої незалежності та безпечності харчової продукції.

Водночас подальше посилення інтеграційних процесів небезпечно й додатковими ризиками для вітчизняного агропродовольчого розвитку, специфіка яких значною мірою визначатиметься напрямом можливої інтеграції (Схід-Захід).

Будучи членом СОТ і дотримуючись правил цієї організації стосовно торгівлі агропродовольчою продукцією, Україна водночас підписала та планує й у подальшому укласти угоди про створення зон вільної торгівлі (ЗВТ) з рядом держав. Доцільність створення таких інтеграційних формувань визначається необхідністю нарощування обсягів взаємної

торгівлі, оскільки в рамках ЗВТ передбачається відсутність торговельних обмежень. Очевидно, що найбільший ефект від введення в дію ЗВТ у такому випадку досягатиметься відносно держав, які є основними партнерами України у сфері торгівлі агропродовольчою продукцією і ресурсами сільськогосподарського виробництва. Однак умови, які прописуються у ЗВТ, не завжди сприяють повноцінній реалізації такого роду угод.

Зокрема, у 2012 році був прийнятий Закон України «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» [5], яким у т.ч. встановлені умови здійснення зовнішньої торгівлі аграрною продукцією з країнами СНД. Аналіз цього Закону та фінансово-економічного обґрунтування до нього показує відсутність у цих документах аргументів на користь одержання Україною економічних переваг від даної ЗВТ, зокрема, у вигляді «додаткового зростання обсягів випуску сільського господарства на 3,86%... за рахунок високого рівня кооперації у даному виді діяльності та зняття санітарних і фітосанітарних бар'єрів, а також зменшення або відміни антидемпінгових заходів у взаємній торгівлі» [11].

Щодо кооперації, то виходячи з усталеного її визначення, можна зробити висновок, що такий процес не є характерним у взаємовідносинах зазначених країн в аграрній сфері. Мова більшою мірою може йти лише про партнерство – торговельно-економічне, інвестиційне й т. ін. Наразі тільки в сфері сільгоспмашинобудування є реальні приклади виробничої кооперації України та насамперед Росії, але й там подальші перспективи такого співробітництва доволі невизначені через можливе прийняття РФ рішення про введення утилізаційного збору і на сільгосптехніку [10].

Водночас зовнішньоекономічні взаємини України й РФ розвиваються досить динамічно, особливо у сфері торгівлі агропродовольчою продукцією, де український експорт окремих її видів майже в повному обсязі здійснюється до Росії. Так, у 2008-2010 роках туди вивозили практично всю яловичину, приблизно 80% сирів і картоплі, понад половину шоколадних виробів. У 2011-2012 роках така експортна залежність відчутно знизилася лише відносно картоплі та незна-

¹ За даними ФАО індекс продовольчих цін продовжує зростати. Його значення у квітні 2013 р. становило 215,5 пункта, що було вище як березневого показника, так і рівня квітня попереднього року [16].

чно – яловичини. Проблемним продовжує залишатися експорт вітчизняних сирів, стосовно якого Росією час від часу вводяться нетарифні обмеження [15].

Торговельно-економічні відносини України й Росії тривалий час розвивалися у режимі безмитної торгівлі на основі двосторонніх угод, хоча і передбачали в різні періоди певні вилучення з переліку агропродовольчих товарів (цукор, кондвироби з цукру, спирт етиловий тощо). Примітно, що зазначеним вище Законом за Україною закріплюється зобов'язання застосовувати митні ставки, визначені умовами її приєднання до СОТ (зокрема, експортні мита на живих тварин, шкірсировину, окремі види олійних культур), а також квоту на імпорту цукру-сирцю. Росія ж і надалі залишила за собою право застосовувати імпорту мито на український цукор на рівні 340 дол./т з невизначеним терміном скасування. Стосовно сподівань на не застосування РФ заходів захисту свого продовольчого ринку від конкуруючого українського імпорту за допомогою введення санітарних та фітосанітарних бар'єрів, то тут виникають принаймні великі сумніви, тим більше, що можливість таких заходів передбачена нормами СОТ й обумовлена в зазначеному вище Законі «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» (статті 8, 11, 12). З огляду на все це абсолютно незрозумілими видаються підстави для суттєвого «зростання обсягів випуску сільського господарства» України після введення в дію відповідної ЗВТ.

Одним із напрямів зовнішньоекономічної співпраці держав, як відзначалося вище, є інвестування. Обсяги взаємного інвестування аграрної сфери України та Росії є незначними, до того ж мають тенденцію до скорочення. Так, за даними Держстату України частка РФ в інвестуванні українського сільського господарства протягом 2005-2012 рр. зменшилася з 5 до 1%. У харчовій промисловості України частка інвестицій з Росії також є несуттєвою (від 1,5 до 3%), хоча обсяги інвестицій і збільшуються.

Аналіз напрямів інвестування сільського господарства України російським капіталом показав, що 95,0% усіх коштів спрямовується у рослинницькі підприємства, які вироб-

ляють найбільш рентабельну й затребувану на світових ринках продукцію, а 4,3% – у менш прибуткове тваринництво. У харчовій промисловості основні потоки російського капіталу спрямовані у виробництво молочних продуктів і морозива (39,5%), виробництво інших харчових продуктів (соусів, приправ, супів тощо – 20,9%), виробництво напоїв (13,1%). Різко зросла частка капіталів, які вкладаються російським бізнесом у виробництво в Україні м'яса й м'ясних продуктів (із 3% до 16,5%).

Український же агробізнес практично не вкладає кошти у сільськогосподарську галузь РФ, натомість нарощує свою присутність у сегменті переробки харчової продукції. Зазначимо також, що вітчизняні інвестиції у російську харчову промисловість становлять близько 19% усіх інвестицій у РФ.

Аналіз сфери зовнішньої агропродовольчої торгівлі України і Росії доводить про наявність потенційних ризиків подальшого розвитку міждержавних інтеграційних процесів. Це, зокрема: а) суттєве посилення конкурентних позицій Росії на світовому ринку, насамперед зерна, внаслідок забезпечення їй гарантованого доступу до експортної інфраструктури на території України²; б) традиційно слабка передбачуваність уведення Росією різного роду торговельних обмежень для української продукції та жорстка позиція щодо захисту внутрішнього ринку від товарів конкуруючого українського імпорту.

Можливі негативні наслідки цього для України – зміцнення основного конкурента на світовому ринку зерна, різке розбалансування окремих сегментів внутрішнього про-

² Російські експерти зазначають про слабкість власної логістичної, припортової, транспортної інфраструктури зернового ринку, зокрема, суттєву обмеженість і зношеність вагонів-зерновозів, дефіцит елеваторів, недостатню потужність глибоководних портів [8]. У цьому зв'язку цілком очевидною є заінтересованість російського агробізнесу у створенні різного роду зернових об'єднань з Україною з метою використання розвиненішої експортної інфраструктури останньої. Проте кооперація двох країн на зерновому ринку, на нашу думку, для України економічного зиску наразі не становить через не повну достатність вітчизняної інфраструктури зернового ринку і для вітчизняного експорту та вищу цінову конкурентоспроможність українського зерна (відповідної якості) порівняно з російським [14].

довольчого ринку, яке супроводжуватиметься падінням відповідних виробництв після запровадження експортних обмежень і застосування високих імпорتنих тарифів.

Аналіз можливих економічних переваг для агропродовольчої сфери від поглиблення міждержавної інтеграції, зокрема, приєднання України до Митного союзу (МС) та Єдиного економічного простору (ЄЕП), уможливив зробити такі висновки. У сфері сільськогосподарського виробництва можливе одержання певних позитивних ефектів для України у результаті зниження вартості ресурсів аграрного виробництва (зокрема, азотних добрив³) за умови зниження ціни природного газу. У сфері продовольчого виробництва одержання позитивних результатів також можливе, хоча й суттєво меншою мірою через вельми незначну частку палива й енергії, які використовуються підприємствами харчової промисловості на технологічні потреби, у структурі собівартості кінцевої продукції, а також порівняно невелику питому вагу енергоресурсів російського походження у структурі їх споживання зазначеними українськими підприємствами. У сфері ж торгівлі агропродовольчою продукцією, за нашими оцінками, значимого зростання обсягів товарних потоків не відбудеться й відміна експортних мит, зокрема на цукор, існуючої ситуації відчутно не змінить, оскільки українська продукція на російському ринку і так є достатньо конкурентоспроможною за ціною, а нарощування експортних поставок українського цукру стримуватиметься достатньо потужним зростанням власних цукробурякових виробництв у Росії й Білорусі.

Стосовно перспективних форм міждержавної співпраці з країнами МС у сфері виробництва і торгівлі агропродовольчою продукцією, то тут доцільно зосередити увагу на спільному інвестуванні в інфраструктурні проекти (передусім, у розвиток оптових сільськогосподарських ринків у прикордонних із Росією областях України), а також на формуванні виробничих коопераційних зв'язків у сфері агропереробки, що матиме безсумнівний інтерес для Росії у плані підвищення

ефективності використання переробних потужностей, а для України – розширення каналів збуту сільськогосподарської сировини.

Варто відзначити також можливості взаємодії України та країн МС, насамперед, Росії й Білорусі, у сфері агроінноваційної діяльності. Вельми актуальною для цих країн є проблема насінництва, особливо зернових культур. Крім цього, наукові підрозділи та агропродовольчі підприємства зазначених держав можуть спільно претендувати на фінанси міжнародних структур у рамках розробки й реалізації високотехнологічних проектів і програм у сфері АПК. Передусім це може стосуватися розробок у галузі аграрної біотехнології, проблеми з розвитком якої мають практично всі пострадянські країни. Не варто виключати і можливості спільного на договірній основі придбання для використання в агровиробництві новітніх інноваційних розробок у третіх, технологічно розвинутих, державах. Зокрема, це стосується проривних аграрних біотехнологій, створення яких у рамках національних систем України та зазначених країн МС нині є неможливим чи економічно недоцільним унаслідок об'єктивної нерозвиненості там даної сфери наукових досліджень.

Одним із важливих напрямів підвищення ефективності торговельно-економічних відносин між Україною, Росією й Білоруссю також є прикордонне співробітництво.

Інтеграція у напрямі Заходу (ЄС) може становити такі ризики для вітчизняної агропродовольчої системи: а) збільшення на внутрішньому продовольчому ринку України конкуруючого імпорту; б) зростання частки в такому імпорті низькоякісної продукції, яка не знаходить збуту на ринку ЄС, однак має доступ на український ринок внаслідок неузгодженості відповідних стандартів якості; в) посилення залежності вітчизняних агровиробників від імпорту матеріально-технічних ресурсів за відсутності внутрішніх альтернативних джерел їх поповнення; г) відміна експортного мита на насіння олійних культур, передусім, соняшнику.

Негативні наслідки цього для України – велика ймовірність погіршення фінансового стану аграріїв через стагнацію/згортання недостатньо конкурентоспроможних агропро-

³ У структурі собівартості сільськогосподарської продукції витрати на мінеральні добрива у 2011 р. становили 12%, а в собівартості рослинницької продукції – 17%.

довольчих виробництв (до яких експерти аграрного ринку, передусім, відносять виробництво свинини, тваринного масла, сухого молока, твердих сирів, продукції дитячого харчування [7]), а також збільшення витрат на придбання імпортованих виробничих ресурсів, нарощування присутності на внутрішньому ринку країни продукції з недостатньо перевіреними якісними характеристиками, скорочення вітчизняного олійно-жирового виробництва з усіма супутніми наслідками.

Стосовно співпраці України та ЄС в аграрній галузі варто зазначити таке. Україна протягом досить тривалого часу експортує до ЄС більше агропродовольчих товарів, ніж імпортує звідти, а частка країн Євросоюзу у вітчизняному агропродовольчому експорті є не лише доволі високою (понад 25% у 2012 р.), але й має тенденцію до зростання. Зважаючи на останні домовленості в рамках створення ЗВТ з ЄС існує велика ймовірність того, що такий експорт і надалі динамічно зростатиме. Учасники вітчизняного агропродовольчого ринку з оптимізмом сприйняли нещодавнє затвердження квот на безмитний експорт окремих видів агропродовольчої продукції до ЄС, навіть попри відносно незначні обсяги таких квот. Так, для зернових безмитні квоти встановлені в обсягах 1,6 млн т у 2013 році та 2 млн т – через 5 років, у т.ч. пшениці – відповідно в розмірі від 950 тис. т до 1 млн т, кукурудзи – від 250 до 350 тис. т, ячменю – від 400 до 650 тис. т [3]. Порівняно з обсягами відповідного експорту до ЄС у 2011 році це становило приблизно 72% для пшениці, 12% для кукурудзи і було вшестеро вищим за обсяги вивезення ячменю. Наприкінці 2012 року Єврокомісія дозволила Україні реалізовувати в ЄС продукцію птахівництва [6]³, очікується аналогічне рішення й по яловичині та свинині. Обсяги безмитного експорту до ЄС встановлені в розмірі 12 тис. т для яловичини і 40 тис. т для свинини, що в 2011 році практично збіглося із загальними обсягами експорту яловичини та в понад три рази перевищило загальні обсяги експорту свини-

ни. До того ж, передбачене введення аналогічної квоти й на експорт цукру (обсягом 30 тис. т, що є вп'ятеро більшим за загальний обсяг експорту цієї продукції у 2011 р.).

Отже, наведені дані переконують про досить активну торговельно-економічну співпрацю України та ЄС в аграрній сфері й про наявність непоганих перспектив для розширення такої співпраці вже в найближчому майбутньому. Водночас очевидно, що це зовсім не обов'язково зумовлюється створенням конкретного союзу, а може реалізовуватися також у межах формування ЗВТ.

Співпраця з ЄС певною мірою може актуалізуватися і в зв'язку з можливістю розширення доступу вітчизняних агровиробників до відповідної європейської інноваційної продукції та науково-дослідних розробок.

У контексті сучасних глобальних тенденцій треба розглядати і Південно-Східний вектор міждержавної співпраці в аграрній сфері, передусім із Китаєм. Імовірними ризиками при цьому є: а) експансія китайського капіталу, в т.ч. й у сферу виробництва засобів виробництва для сільського господарства, з усіма наслідками, що з цього випливають (наприклад, традиційним використанням китайської робочої сили у процесі освоєння китайських інвестицій); б) відсутність гарантій безпечності китайської продукції для українських споживачів; в) непрозорі умови і форми розрахунку за надані кредити. Так, відомо лише про зобов'язання України здійснити у 2013 році поставки пшениці та кукурудзи до Китаю в обсязі 4 млн т (16% загальних обсягів експорту цих культур у 2012 р.), на закупівлю половини з яких за форвардними контрактами урядом виділено 1,5 млрд дол. США [13]. Проте станом на кінець квітня 2013 року фактично законтрактовано лише трохи більше 310 тис. т зерна, що доводить як про недостатню цінову мотивацію для виробників, так і про наявність загрози невиконання умов контракту.

Негативні наслідки всього цього для України – велика ймовірність використання у сільгоспвиробництві недостатньо перевірених із позиції їх безпечності засобів виробництва, фінансових втрат, структурних дисбалансів ринку внаслідок вивезення значних (і до того ж нерівномірно розподілених

³ Проте українські виробники курятини поки вельми стримано оцінюють перспективи експорту своєї продукції до Європи, оскільки вимоги щодо якості такого м'яса в Україні не відповідають нормам ЄС.

протягом року) обсягів зернових в умовах недостатньої визначеності їх наступної внутрішньої пропозиції та споживання.

Висновки. 1. Основний інтерес України в процесі співпраці з РФ в аграрній сфері полягає, передусім, у нарощуванні експорту агропродовольчої продукції (насамперед м'ясо-молочної й овочевої, по якій в Україні спостерігається перевищення обсягів виробництва над ємністю внутрішнього ринку), а також в активізації інвестиційних потоків. Достатньо перспективним може бути також партнерство у сфері агроінноваційної діяльності. Це й визначає коло можливих вигід для України від запровадження ЗВТ та приєднання до МС і ЄС.

2. Не заперечуючи можливого позитивного впливу входження України в МС і ЄС

на вітчизняну економіку, говорити про значимі позитивні зміни для українського аграрного сектору в цьому випадку поки що не доводиться.

3. Для України та її аграрного сектору великим важливим є розширення зовнішніх ринків збуту агропродовольчої продукції й прискорення процесу модернізації агропродовольчого виробництва. У цьому зв'язку доцільною є активізація співпраці з будь-якими платоспроможними, а ще краще – економічно розвиненими партнерами. Забезпечення такої співпраці не потрібно пов'язувати з прийняттям зобов'язань щодо входження країни до різного роду союзів задля уникнення обмеження внаслідок цього напрямів вітчизняного агропродовольчого експорту.

Список використаних джерел

1. *Геєц Валерій.* «Предпочтительно вступление Украины в Таможенный союз» // <http://odessit.in.ua/news/odessa/Valerii-Geec-Predpochtitelno-vstuplenie-Ukraini-v-Tamojennii-soyuz/>.
2. Валова продукція сільського господарства України за 2011, 2012 рік. – К.: Державна служба статистики України.
3. Вкус победы. Аграрный экспорт в Евросоюз будет беспощадным // Газета «Коммерсантъ Украина». – 26.09.2011. – № 152 (1426).
4. *Глазьев С.Ю.* Реальное ядро постсоветской экономической интеграции: итоги создания и перспективы развития Таможенного союза Белоруссии, Казахстана и России / С.Ю. Глазьев // Российский экономический журнал. – 2011. – №6. – С. 56-81.
5. Закон України «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5193-17>.
6. З сьогоднішнього дня українські птахівники можуть експортувати свою продукцію в ЄС // <http://svitagro.com/z-sogodnishnego-dnya-ukrayinski-ptahivniki-mozhut-eksportuvati-svoyu-produkciyu-v-ies>.
7. Осташко Т.О. Ризики для сільського господарства України при запровадженні режиму вільної торгівлі з Європейським Союзом / [Т.О. Осташко]. – Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 104 с.
8. Рау В.В. Зерновой рынок России: от кризиса к возрождению / В.В. Рау // Проблемы прогнозирования. – 2012. – №1. – С. 63-75.
9. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція; за ред. д-ра екон. наук проф. В.О.Точиліна. – НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – С. 252-266.
10. Утилизационный сбор на сельхозтехнику в РФ может быть введен весной 2013 года // АПК-Информ от 19.09.2012.
11. Фінансово-економічне обґрунтування прийняття Закону України «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» // w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?>.
12. *Цыганков П.А.* Межгосударственное сотрудничество: возможности социологического подхода / П.А. Цыганков, А.П. Цыганков // <http://ecsocman.hse.ru/data/805/894/1217/013cYGANKOW.pdf>.
13. Чи заплатить Україна неустойку Китаю // <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/05/29/377043/>.
14. *Шубравская Е.В.* Перспективы сотрудничества Украины и России в сфере агробизнеса / Е.В. Шубравская, Е.А. Прокопенко // Россия и новые государства Евразии. – 2011. – № 2. – С. 20-33.
15. Экспортеры молочной продукции понесли потери в \$79 млн. // <http://biz.liga.net/all/prodovolstvie/novosti/2274491-eksportery-molochnoy-produktsii-ponesli-poteri-v-79-mln.htm>.
16. FAO Food Price Index // <http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/foodpricesindex/en/>.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2013 р.

* * *